

EBÜ MÜSÂ el-EŞ'ARİ

etmektedir. Mektubun Hz. Ömer'e aidiyetini kabul etmeyen İslâm âlimlerinden biri de Zâhîrîler'den İbn Hazm olup (*el-Muḥallâ*, I, 59) Batılı araştırmacılar onun karşı çıkmasını da kendi iddialarına delil olarak göstermektedirler.

Ancak ileri sürülen iddia inandırıcı değildir. Her şeyden önce Ebû Mûsâ'nın o dönemde Basra valisi olması mektubun sıhhatine halel getirmez. Kazâî ve idarî görevlerin henüz tam olarak ayrılmadığı ilk dönemlerde bir bölgeye vali (âmil) tayin edilen kişilerin belirli kazâî görevleri de olmuştur. Ebû Mûsâ 17 (638) yılında Basra valiliğine tayin edilmiştir. Hz. Ömer'in buraya Kâ'b b. Sûr'u kadı olarak göndermesi de 18'de vuku bulmuştur. Söz konusu mektubun Kâ'b b. Sûr'un kadı tayin edilmesinden önce, yani Ebû Mûsâ'nın idarî ve kazâî görevleri uhdesinde birleştirdiği dönemde gönderilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Mektubun *Şaḥîḥ-i Buḥârî* ve *Şaḥîḥ-i Müslim*'de yer almaması da önemli değildir. Belgenin tamamını veya bir kısmını Ma'mer b. Râşid, Mâlik b. Enes, Ebû Yûsuf, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, Abdürrezzâk, Şâfiî, Beyhakî, Dârekutnî, Belâzürî başta olmak üzere birçok muteber kaynak üç farklı senedle rivayet etmiştir (bu kaynakların geniş bir listesi için bk. Hamîdullah, *el-Veşâ'îku's-siyâsiyye*, s. 425-427). Ebû Yûsuf'un, benzer bir mektubun Ebû Ubeyde b. Cer-râh'a gönderilmiş olmasından bahsetmesi de Ebû Mûsâ'ya gönderilen mektubun sıhhatine halel getirmez. İslâm devlet teşkilâtının ve adlî yapısının kurulmakta olduğu bir dönemde böyle bir mektubun farklı bölgelerdeki görevlilere gönderilmesi tabiidir. Zira benzer muhtevaya sahip mektuplar Kadı Şüreyh ve Muâviye'ye de gönderilmiştir (*a.g.e.*, s. 437-440). İbn Hazm'ın mektubun Hz. Ömer'e aidiyetini reddetmesine Hamîdullah'ın getirmiş olduğu yorum dikkate değer. Hz. Ömer mektubunda Ebû Mûsâ'ya Kitap ve Sünnet'te hükmü bulunan olayların benzerlerini dikkatle tesbit edip aralarında kıyas yapmasını söylemektedir. Kıyas reddeden Zâhîrîler'in önde gelen hukukçularından olan İbn Hazm, buradaki "kıyas et" ifadesinin fıkıh usulündeki terim anlamında kullanıldığını düşünerek kendi aleyhlerine kuvvetli bir delil olacak bu mektubu kökten reddetmeyi mezhebin prensipleri açısından daha uygun görmüştür. Halbuki Hamîdullah'a göre bu ifade terim anlamında değil sözlük anlamında kullanılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "Farzû'l-ḥumus", 15, "Meğâzî", 38, 55, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 31; a.mlf., *et-Târîḥu'l-kebrî*, V, 22-23; a.mlf., *et-Târîḥu's-şagîr*, I, 24, 51, 84, 92, 99, 108, 114; Müslim, "Mûsâ-fırîn", 235-236, "Fezâ'ilü's-şahâbe", 169; Vâkîdî, *el-Meğâzî*, III, 916, 959; İbn Sa'd, *et-Ṭaba-kât*, II, 344-345; IV, 105-116; VI, 16; Vekî, *Aḥ-bârü'l-kuḍât*, I, 283-287; Taberî, *Târîḥ* (Ebû'l-Fazl), II, 388; III, 79-80, 228-230, 597; IV, 57, 59, 63, 69-71, 155, 183-186, 241, 264-266, 332, 336, 346, 422, 480-484, 486, 487, 499-500; V, 51-53, 67, 68, 70-71, ayrıca bk. İndeks; Ebû's-Şeyh, *Ṭabaḳâtü'l-muḥaddişîn bi-İsfahân* (nşr. Abdülgafûr el-Belûşî), Beyrut 1407/1987, I, 237-250; Ebû Nuaym, *Ḥilye*, I, 256-264; İbn Hazm, *el-Muḥallâ*, I, 59; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, I, 10; II, 336, 374, 421, 489, 533, 535, 540-541; III, 16, 31, 32, 38, 40, 46, 47, 99, 100, 202, 225-231, 260, 318-320, 329-333, ayrıca bk. İndeks; Mizzî, *Teḥzîbü'l-Kemâl*, XV, 446-453; Zehebî, *A'lamü'n-nübelâ*, II, 380-402; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lamü'l-muvakkı'în*, I, 85 vd.; İbnü'l-Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, I, 442-443; İbn Hacer, *el-İşâbe* (Bicâvî), IV, 211-214; a.mlf., *Teḥzîbü'l-Teḥzîb*, V, 362-363; Şevkânî, *Derrû's-seḥâbe fî menâkıbi'l-ḳarâbeti ve's-şahâbe* (nşr. Hüseyin b. Abdullah el-Ömerî), Dımaşk 1404/1984, s. 431-432, 666; E. Tyan, *Histoire de l'organisation judiciaire en pays d'Islam*, Leiden 1960, s. 77-82; Ali Sâmî en-Neşşâr, *Neş'etü'l-fikrî'l-felsefî fi'l-İslâm*, Kahire 1978, III, 105-108; Muhammed Hamîdullah, *el-Veşâ'îku's-siyâsiyye*, Beyrut 1405/1985, s. 425-427, 437-440; a.mlf., "Administration of Justice Under the Early Caliphate Instructions of Caliph 'Umar to Abû Mûsâ al-Ash'arî (17)", *JPHS*, XIX/1 (1971), s. 1-50; R. B. Serjeant, "The Caliph 'Umar's letters to Abû Mûsâ al-Ash'arî and Muâviya", *JSS*, XXIX (1984), s. 65-79; Suûd b. Sa'd b. Düreyb, "Risâletü'l-Fârûḳ li-Ebî Mûsâ el-Eş'arî raḍiyâlâhü 'anhümâ ve'l-mebâdî'l-âmmie fî uşûli'l-ḳazâ", *Mecelletü'l-Buḥûsî'l-İslâmiyye*, sy. 7, Riyad 1403, s. 268-289; K. V. Zetterstéen, "Eş'arî", *İA*, IV, 392-393; L. Carra de Vaux, "Hicret", *a.e.*, V/1, s. 477; L. Vecchia Vaglieri, "al-Ash'arî, Abû Mûsâ", *El'* (Fr.), I, 716-717; G. R. Hawting, "Abû Mûsâ Aş'arî", *Elr.*, I, 346-347.

M. YAŞAR KANDEMİR

EBÜ MÜSÂ el-MEDİNİ

(أبو موسى المدينة)

Ebû Mûsâ Muhammed b. Ömer
b. Ahmed el-Medîni
(ö. 581/1185)

Hadis hâfızı.

Zilkade 501'de (Haziran 1108) İsfahan'da doğdu. Bu şehre (Medînetü İsfahân) nisbetle Medîni diye anıldı. Kur'an kıraatıyla meşgul olan babası, onu henüz iki yaşında iken beraberinde hadis meclislerine götürdü. Ebû Mûsâ daha sonra ilim tahsili için başta Hemedan ve Bağdat olmak üzere birçok ilim merkezine gitti. Aralarında Ebû Ali el-Haddâd ve meşhur hadis hâfızları Ebû Zekerîyyâ

Yahyâ b. Mende ve İbnü'l-Kayserânî gibi âlimlerin de bulunduğu 300'ü aşkın hocadan faydalanma imkânı buldu. Hadisin yanı sıra kıraat de okudu. Tahsilini tamamladıktan sonra İsfahan'a dönerek orada yerleşti. Kendisine Abdülkerîm es-Sem'ânî, Hâzîmî, Cemmâîlî ve Abdülkâdir er-Ruhâvî gibi meşhur muhaddisler talebelik ettiler.

Ebû Mûsâ el-Medîni, hadisleri gereği gibi ezberleme ve usulüne uygun olarak rivayet etmede gösterdiği başarı ile tanınmış bir hadis âlimidir. Talebeleri, muhaddislerin nesepleri, hadislerdeki garîb kelimeler ve diğer hadis ilimleri sahasındaki geniş bilgisinden faydalanmışlardır. İbadete düşkünlüğü, güzel ahlâkı ve özellikle çocukların Kur'an öğrenmeleriyle yakından ilgilenmesi, ayrıca kimseyden yardım kabul etmeyip geçimini ticaretle sağlaması onun başlıca özellikleridir. Kendisinden hadis rivayet eden âlimlerin onun sika* ve sadûk* olduğunu belirtmişlerdir. Ebû Mûsâ 9 Cemâziyelevvel 581'de (8 Ağustos 1185) İsfahan'da vefat etti ve orada defnedildi.

Eserleri. 1. *el-Mecmû'u'l-muğîş fî garîbeyi'l-Kur'ân ve'l-ḥadîs*. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın garîbü'l-Kur'ân konusundaki eserini tamamlamak maksadıyla yazdığı bu kitapta onun metodunu uygulamıştır. Eser Abdülkerîm el-Azbâvî tarafından yayımlanmıştır (I-III, Cidde 1406-1408/1986-1988). Kâsım b. Sellâm'ın söz konusu eserindeki bazı yanlışları tashih etmek için kaleme aldığı *Kitâbü Takḳiyeti mâ yukẓi'l-âyn min hefevâtî Kitâbi'l-Garîbeyn* adlı bir diğer eseri ise Bibliothecae Bodleianae'da bulunmaktadır (bk. Brockelmann, I, 451). 2. *Nüzhetü'l-huffâz. Müselsel** hadise dair telif edilen ilk eserdir. Kitapta râvi adlarındaki teselsül esas alınmıştır. Senedin bir yerinden itibaren aynı adı taşıyan en az üç, en çok on bir râvinin birbirinden rivayet ettiği çeşitli konulara dair hadislerin yer aldığı eser Abdürradi Muhammed Abdülmuhsin tarafından neşredilmiştir (Beyrut 1406/1986). 3. *Zi-yâdât 'alâ Kitâbi'l-Ensâb*. Hocası İbnü'l-Kayserânî'nin *Kitâbü'l-Ensâbi'l-müttefika fi'l-ḥaṭṭi'l-mütemâsile fi'n-naḳṭ ve'z-zabı*'na yaptığı ilâveleri ihtiva eden eser, P. de Jong tarafından asıl kitapla birlikte yayımlanmıştır (Leiden 1869). Bu neşirde Ebû Mûsâ'nın zeyli kitabın 167-224. sayfaları arasında yer almaktadır. 4. *Ṭivâlü'l-eḥâdis ve'l-aḥbâr ve gureri'l-ḳaşas ve'l-âşâr. Ṭivâ-lâtü'l-eḥâdis* diye de anılan eser, Hulefâ-yi Râşidîn başta olmak üzere bazı sa-

Ebü Müsâ
el-Medîni'nin
Tavala'ti-ehadis
adlı eserinden
iki sayfa
(Süleymaniye Ktp.,
Şehid Ali Paşa,
nr. 511,
vr. 2^b, 240^a)

hâbîler tarafından rivayet edilen metni uzun hadisleri ve kıssaları bir araya getirmektedir. "Min Müsnedi Enes b. Mâlik", "Min Hadîsi Ebî Zer", "Kışsatü Hâriş Ebi Zeyd" gibi başlıklar altında rivayet ettiği hadislerin kaynaklarını gösterdiği gibi sıhhat derecelerini de belirtmiştir. Eserin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Şehid Ali Paşa, nr. 511, 240 varak). 5. *Devletü'l-lî'âmî'l-eşrâr 'ale'l-kirâmî'l-ahyâr*. Kötülerin iyilere hâkim olacağı konusundaki çoğu kıyamet alâmetlerine dair hadisleri senedleri ve farklı rivayetleriyle birlikte derlediği bu eserin bir nüshası da Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (Şehid Ali Paşa, nr. 3676, vr. 45^b-63^b). Ebü Müsâ el-Medîni'nin biyografisine yer veren kaynaklarda onun bu eserinden söz edilmektedir. 6. *el-Le'â'if min de'â'ı'ı'l-ma'ârif fi 'ulûmî'l-huffâzî'l-e'ârif*. Eser Kahire'de Hidiviyye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (bk. Brockelmann, I, 451).

Kaynaklarda bunlardan başka, Ebü Abdullah İbn Mende'nin (ö. 395/1005) *Ma'rifetü's-şahâbe* adlı eserine zeyil olarak yazdığı *Tetimmetü (Zeyl) Ma'rifeti's-şahâbe*, *Avâlî't-tâbi'in, Tazî'ü'l-ömr ve'l-eyyâm fi şünâ'î'l-ma'rûf ile'l-lî'âm, el-Kunûd, el-Hıfz ve'n-nisyan, el-Ve'â'if, es-Sübâ'ıyyât* (fıkha dair), *ez-Zahîre ve'l-udde fi menâkıbi Ebî Abdillâh b. Mende, Düstûr'l-müzekkirîn, et-Terğîb ve't-terhîb, el-Esmâ'ü'l-müşterake beyne'r-ricâl ve'n-nisâ', el-Hefevât, el-Emâlî'l-kebîr* adlı eserleri de zikredilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebü Müsâ el-Medîni, *el-Mecmû' u'l-muğîş fi garibi'l-kur'ân ve'l-hadîş* (nşr. Abdülkerim el-Azbâvî), Cidde 1406/1986, nâşirin mukaddimesi, s. 15-33; a.mlf., *Nühzetü'l-huffâz* (nşr. Abdürradî Muhammed Abdülmuhsin), Beyrut 1406/1986; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe* (Bennâ), nâşirlerin mukaddimesi, s. 6; Zehebî, *Tezkiretül-huffâz*, IV, 1334-1336; a.mlf., *A'lamü'n-nübela'*, XXI, 152-159; Sübkî, *Tabakât*, VI, 160-163; İbnü'l-Cezzerî, *Gâyetü'n-nihâye*, II, 215-216; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz* (Lecne), s. 477; Brockelmann, GAL, I, 436, 451; Suppl., I, 604, 625; *Hediyetü'l-ârifin*, II, 100-101; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mu'ellifin*, XI, 76; Ziriklî, *el-A'lam* (Fethullah), VI, 313; Kays Âl-i Kays, *el-İrâniyyân*, II/1, s. 570-573.

M. ALİ SÖNMEZ

EBÜ MÜSÂ el-MURDÂR

(bk. MURDÂR).

EBÜ MUS'AB

(Abu Musab)

Ahmed b. Ebü Bekr el-Kâsım
b. el-Hâris ez-Zührî el-Kureşî
(ö. 242/857)

Mâlikî fakihi.

150 (767) yılında doğdu. Ashaptan Abdurrahman b. Avf'ın soyundandır. Tahsilini ehl-i hadîs ekolünün merkezi olan Medine'de yaptı. Hocaları arasında Mâlik b. Enes, İbrâhîm b. Sa'd, Muhammed b. İbrâhîm b. Dînâr, Abdülazîz ed-Derâverdî, Sâlih b. Kudâme gibi dönemin önde gelen âlimleri bulunmaktadır. Ahmed b. Hanbel, Şâfiî, Ebü Kudâme es-Serahsî gibi önemli şahsiyetler de akranları ara-

sındadır. Çok sayıda talebe yetiştirmişti. Kendisinden sonra özellikle hadis sahasında adları duyulan birçok âlim ya derslerine devam etmek veya rivayette bulunmak suretiyle Ebü Mus'ab'dan faydalanmıştır. Buhârî, Müslim, Ebü Zür'a er-Râzî, Ebü Hâtîm er-Râzî, Tirmizî, İbn Mâce, Bakî b. Mahled el-Endelüsî, Muhammed b. Muâfâ es-Saydâvî bunlar arasında sayılabilir. Hadis alanında *saddûk** ve *sika** olduğu hususunda kaynaklar genellikle görüş birliği içindedir. İbn Ebü Hayseme, babasının kendisine Medine'de Ebü Mus'ab dışındakilerden hadis yazmasını tenbih ettiğini söylemekteyse de bu muhtemelen onun hadiste güvenilir bir kişi olmamasından dolayı değil, kadılık yapması ve hadislerin yanı sıra kendi görüşüyle hükmetmesi sebebiyledir (Kâdî İyâz, I, 512). Öte yandan J. Schacht bizzat bu rivayeti şüpheyle karşılamakta, gerekçe olarak da İbn Ebü Hayseme'nin Ebü Mus'ab'dan rivayette bulunmasını göstermektedir (*al-Andalus*, s. 5). Esasen Buhârî, Müslim, İbn Mâce ve Tirmizî gibi muhaddislerin kendisinden rivayette bulunması, Ebü Mus'ab'ın güvenilir bir kimse olduğunu ve hadis ilminde önemli bir mevkiye sahip bulunduğunu ortaya koymaktadır. İmâm Mâlik'in talebesi ve onun mezhebine mensup olmakla birlikte kıyasla meyli hocasından fazladır.

Ebü Mus'ab'ın *Muhtaşar* adlı eserinin ilk sayfası
(Karaviyyin Ktp., nr. 847/40)

